

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

II Yazı

M.M.Şükühinin ictimai-siyasi görüşlərinin öyrənilməsində "Şükühinin gənclik illərində Marağaya ilk səfəri" mühüm yer tutmaqdadır. O, bu poemasında Qacarlar dövlətinin, o cümlədən Güney Azərbaycanın ictimai-siyasi və mədəni mənzərəsini verməyə çalışmışdır. Yolçu Piriyyəvə görə əsərin əsas ideyası vətəne məhəbbət, zülmə və hüquqsuzluğa qarşı mübarizə olmuşdur. Şükühi yazırdı:

**Canə gəldim bu şəri-viranada,
Çürüdüm mən bu küncü zindənda,
Cani-mən sakit olma, çıx səfərə,
Gör nə var Şərqi, Qərbi dövrandə.
Get Firəngə ki, beylə zülm sənə,
Olmaq, əlbəttə, kafərindəndə.**

Müsəddiqə görə cəmiyyətdəki ziddiyyətin barışmazlığı şairin "Nəsihəti-Cəlali"ndə daha aydın cizgilərlə verilib: "Kəlilə və Dimnə" üslubunda yazılmış bu alleqorik əsərdə mülkədar, xan və şahlarla aşağı təbəqələr: fəhlə, kəndli, xırda burjuaziya, bir sözlə, istismar edənlərlə istismar olunanlar arasındakı mövcud münasibətdən danışılır. əsərdə istismarçı sinif Şahin, istismar olunan zəhmətkeş xalq isə Kəklik simasında verilmişdir".

O, "Padşahlar haqqında hekayələr" əsərində despot hökmdarlardan, onların ədalətsizliyindən, zülmkarlığından bəhs et-

mişdir. Şükühi "Bəzi alimlər haqqında hekayələr"ində isə molla, qazı, rövzəxan, məktəbdar, fəqih və başqalarını tənqid etmişdir. bu hekayələrdən birindən köhnə məktəblərin dövrün tələblərinə uyğun olmamaları tənqid edilirdi. Bu məktəblərdə tədris hələ də Şah Təhmasib dövründən qalan üsulubda davam edir, məktəblərin dərslisi və dərs metodu yeni dövrlə ayaqlaşmırdı. Şükühi yazırdı: "Məktəbdarlar üçün Şah Təhmasib dövründən uşaqlara

yeni yaşadığımız dünya bir gün Allah tərəfindən yarandığı kimi, bir gün də onun əmri ilə məhv olacaqdır. Şükühi bu məsələ ilə bağlı yazırdı:

**Gələn birdir, gedən birdir, qalan bir,
Gələn qalmaz, gedən gəlməz, acəb sir.
Bir əvvəl var, bir axır var deyirər.
Bu bir sözdür, nə əvvəl var, nə axır.**

Bütün bunlardan çıxış edən M.Müsəddiqə görə Şükühi "bir əvvəl var, bir axır var" – dedikdə

nin faydası digərinin mövcudluğu ilə bağlıdır. Şükühi bunu eynilə insanlara da aid etmişdir. Əgər təbiətin şüursuz varlıqları hesab olunan canlıların mövcudluqları bir-birləri ilə bağlıdırlarsa, o zaman şüurlu varlıq qismində görülən insanlar buna daha çox ehtiyac duyurlar. O, yazırdı:

**Zehi aşiq ki, eylər əbr nalə,
Devil bihudə hərgiz daği-lalə.
Zehi məşuq, bülbül məstü-şeyda,
Görər əksi-camalin güldə peyda...**

Buna hüsn-i cəmalü çeşmə-əbru,
Qədu-qamət, sərü bir zülfü keysu.
Bir oynatdim bu sərkeş əsbi-xamı,
Çıxıb yoldan, çəkib qırdı lıcamı.
Qərəz, etmişdi fərverdini cahanı
Nişatəngiz, çün əhdi-cəvani.

Deməli, Şükühiyə görə hər bir "aşiq" in "məşuq", ya da "məşuq" un "aşiq" ə can atması təbiidir. Sadəcə, şüurlu varlıq olan insanların "aşiq" və "məşuq" luğu təbiətin şüursuz varlıqlarının bir-birlərinə olan münasibətindən

Milli fəlsəfi fikir tariximiz: Mirzə Mehdi Şükühi

yalnız Quran oxutmaq rəsm və yadigar qalmışdır, onların biri bunun əvəzində tülkü, pişik və sairədən bəhs edən bir dərs kitabı yazmır ki, ...uşaqlar onu sevə-sevə oxusunlar".

M.M.Şükühi, Qazi Bürhanəddin kimi gələnin gedenin bir olduğu kimi qalanın da bir olması, əvvəl və axırın hansı mənada dərk məsələsini ortaya qoymağa çalışmış, riyakar mollaların bunu çətin anlamasına işarə etmişdir. O, yazırdı:

**Açar min məclisi-bazi dəmadəm,
Tamaşayə qurulmuşdur bu çadır.
Məali-küfrü imandan xəbər yox,
Nə fərq eylər bu mömindir, o kafir.**

M.Müsəddiq hesab edirdi ki, Qacarlar sarayında yer alan fars şovinist şairləri ilə müqayisədə beynəlmilləçilik, qardaşlıq duyğularını mədh edən Şükühi ən doğru yolu, əqidəni tutmuşdur. Müsəddiq yazırdı: "Bu şeirində islam dinini qəbul etməyənləri kafir adlandıran islam mübelliğlərinin əksinə olaraq millətlər arasında fərqi olmadığını müdafiə edən Mirzə Mehdi Şükühi "Məali-küfrü imandan xəbər yox" deməklə, eyni zamanda islam dinini Məhəmməd peyğəmbərə iman gətirənlə-

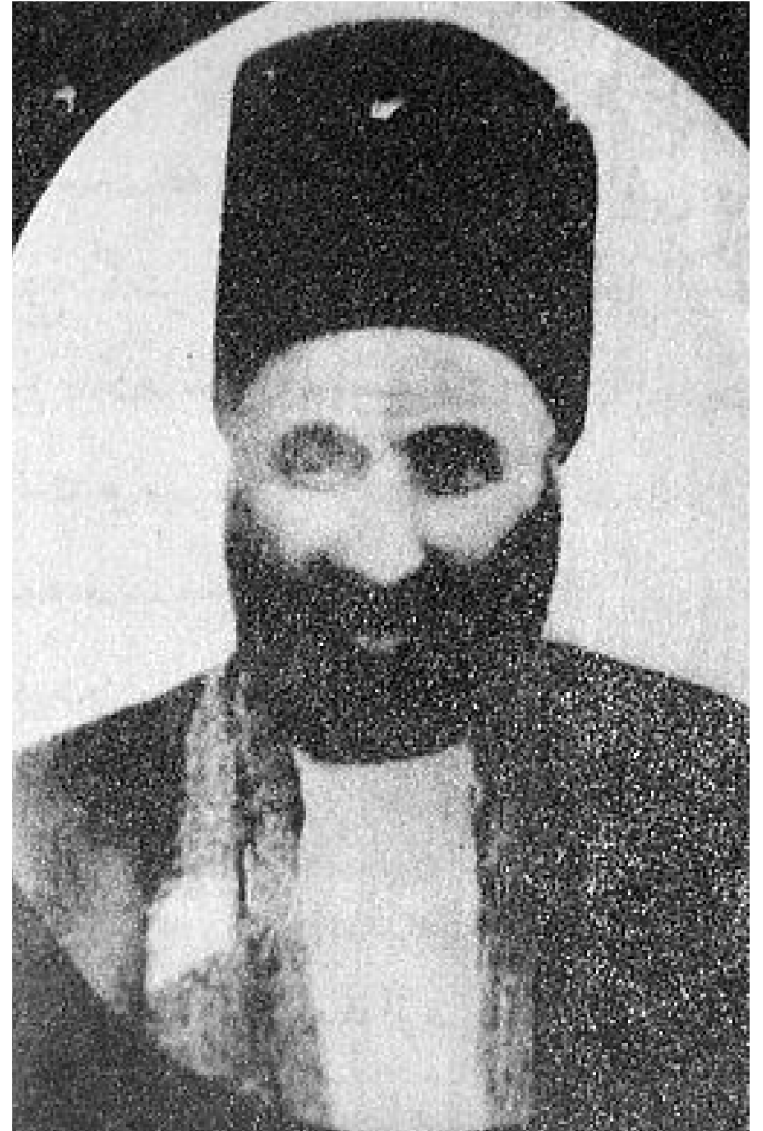
(Quranın göyləri və yerləri Allah yaratmışdır müddəasına işarədir) göstərir ki, xarici aləm heç bir ilahi qüvvə tərəfindən yaradılmamış, o heç kəsin fikrindən asılı olaraq dağılmayacaqdır. Deməli, kainat əbədidir. Şair bu kiçik şeirdə böyük bir həqiqəti doru dərk etdiyini göstərmişdir".

Müsəddiqin fikrincə, Şükühinin lirikasında da dünyəvilik ilə dinilik, huri ilə real gözəl, abikövsər ilə mey qarşı-qarşıya qoyulur: "Şair haqlı olaraq "kuyi-canani" "baği-rizvandan", "meyi" "Quran"dan, "beş günlük dünyada" ömürünü bihudə keçirməməyi hər şeydən üstün tutur:

**Ey xoş ol rind məst kim, mey üçün,
Rəhi edibdir kitabı, Quran.**

Müsəddiq burada Şükühinin fikirlərini qismən doğru izah etməmişdir. Çünki Şükühi istər bu beytində, istərsə də buna oxşar digər şeirlərində heç zaman meyi Qurandan üstün tutmamışdır. Şübhəsiz, burada Şükühinin demək istədiyi odur ki, mey içmək könlündən keçsə də, ancaq Quran onu qadağan etmişdir.

Şükühi "Nəsihəti-cəlali" əsərində insanın öz gözəlliyi, qədu-qaməti, var-dövləti ilə öyünməsi-

fərqlənəməlidir. Şükühinin bu əsərində əsas qayə də, məhz bunu ortaya qoymaq olmuşdur. O, hesab edirdi ki, bülbülün güllə olan sevdasından fərqli olaraq insanların bir-birlərinə sevdası yalnız təbii instiktlərlə, sövqi-təbii hissələrlə bağlı olmamalı, həm də iki şüurlu insan arasında səmimi yoldaşlıq, qarşılıqlı hörmət olmalıdır. İnsanlar yalnız sövqi-təbii hissələrlə hərəkət edərek "eşq"ə düşüb özünü bəlaya salmamalı, əql ilə doğru yolu tapmağı bacarmalıdır. Bir sözlə, Şükühiyə görə əql ilə iş tutmayan insanoğlu üçün "eşq" bir bələdan başqa bir şey deyildir. O, yazırdı:

**Vəli, şuri-məhəbbət bir bələdir,
Bir özgə ələmi-heyrtəfəzadır.
Verər qumru könül bir sər-v-nazə,
Edər canın fəda Mahmud Əyazə.
Züleyxadan alar can mahi-Kənan,
Satar tərsayə dinin Şeyx Sənan.
Salar eşq aşiqi dəşti-bəlaya,
Qul eylər padşahi bir gədayə.**

Müsəddiqə görə cəmiyyətdəki ziddiyyətin barışmazlığı şairin "Nəsihəti-Cəlali"ndə daha aydın cizgilərlə verilib: "Kəlilə və Dimnə" üslubunda yazılmış bu alleqorik əsərdə mülkədar, xan və şahlarla aşağı təbəqələr: fəhlə, kəndli, xırda burjuaziya, bir sözlə, istismar edənlərlə istismar olunanlar arasındakı mövcud münasibətdən danışılır. əsərdə istismarçı sinif Şahin, istismar olunan zəhmətkeş xalq isə Kəklik simasında verilmişdir".

O, "Padşahlar haqqında hekayələr" əsərində despot hökmdarlardan, onların ədalətsizliyindən, zülmkarlığından bəhs etmişdir.

O, "Əmirlər və xanlar haqqında hekayələr" əsərində isə feodalizm cəmiyyətinə "yüksək" sindəolan mənəb sahiblərinin cəmiyyətdə tutduqları mövqe, onların ailə münasibətləri, eyni zamanda xalqa tutduqları divan və başqa bu kimi məsələləri əks etdirmişdir...

mişdir.

O, "Əmirlər və xanlar haqqında hekayələr" əsərində isə feodalizm cəmiyyətində "yüksək" sindəolan mənəb sahiblərinin cəmiyyətdə tutduqları mövqe, onların ailə münasibətləri, eyni zamanda xalqa tutduqları divan və başqa bu kimi məsələləri əks etdirmişdir.

rin behişte, iman gətirməyənlərin isə cəhənnəmə gedəcəkləri kimi məşhur müddəasını alt-üst edirdi. O demək istəyirdi ki, məslək, əqidə irq və ideyalarından asılı olmayaraq ölüb gedenlərin taleyi heç kəsə məlum deyildir. Onların hamısı torpağa qarışib məhv olurlar". Məlum olduğu kimi, səmavi dinlərə görə bütün varlıq,

nin zərərindən və faniyindən bəhs etmişdir. O, yazırdı ki, yazda çəməndə açan güllər, çiçəklər nə qədər gözəl, əsrarəngiz olsalar da, ancaq bunların hər birinin varlığı digəri ilə bağlıdır. Çünki çəməndəki hər bir gül digəri ilə müqayisə olunduqda varlığı mümkündür və hərəsinin də ayrılıqda öz dəyəri var. Hər biri-

**Əgər eşcan çəksən tifi-tizə,
Ki, etsən zərrə-zərrə, rizə-rizə.
Nə bir şaxü güllü bərgü səmə var,
Nə hərgiz, hissədə şəkli-şəcər var.
Əgər bir beyzəyə etsən nəzərə,
Əgər bir nüftə görsən aşikərə,
Nə onda bir nişani-badü pər var,
Nə bunda şəkli insandan əsər var.
Verər axır ona bir təbi təyyar,
Münasib balü pər, cəngalü minar.**